

OSMANLI DEVLETİ'NDE DONANMA SAĞLIK İDARESİ (İDARE-İ TIBBİYE-İ BAHRIYE)

Derya GEÇİLİ¹

Özet

18. ve 19. Yüzyıl donanmalarının keşif, sömürgeleştirme ve askeri amaçlarla yapılan seferlerde verdikleri zayıfın önemli bir kısmı hastalık ve kötü beslenmeden kaynaklanmıştır. Tifo, kolera, dizanteri ve diğer salgın hastalıklar yanında yaralanmalarla kanamalar görülen ciddi sağlık sorunlarıdır. Deniz savaşları sırasında ordular, yalnızca birbiriyle değil salgın hastalıklarla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bir ülkede devletin sağlık teşkilatı kurması halkın sağlık sorunlarına sahip çıkmaya başladığının da bir göstergesidir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanının ilanında sonra sağlık sorunlarına ciddi bir şekilde yönelerek bu konuda arayışlara girilmiş, özellikle savaşlardan kaynaklanan hastalıklara karşı donanmada bazı önlemler alınmaya başlanmıştır. Avrupa'dan birçok sağlık personeli getirilerek hastalıkların çeşitleri ve detayları hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Bir süre sonra Bahriye Nezaretinin genel kontrolü altında donanma sağlık idaresi oluşturularak doktor, eczacı ve diğer sağlık görevlilerinin sıhhiye merkez hastanesi, kışla, sıhhiye depolarıyla gemilere atanmaları ve teftişleri kontrol altına alınmıştır. Aşağıda, Donanma Sağlık İdaresinin görevi, sorumlulukları ve hastalıklara karşı alınan tedbirler anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Donanma, Sağlık, İdare

HEALTHCARE ADMINISTRATION IN NAVY IN OTTOMAN STATE (İDARE-I TIBBİYE-I BAHRIYE)

Abstract

Most of the casualties in the navies in 18th and 19th centuries used in discoveries, colonization and military purposes occurred due to diseases and malnutrition. Typhoid, cholera, dysentery and other epidemic diseases, injuries and bleedings were among serious health problems in those times. In naval warfare, navies had to fight against each other and against epidemic diseases. The establishment of healthcare organization in a country shows that the state is undertaking the health problems in that country. The Ottoman State focused on health problems after the proclamation of Imperial Edict of Gülhane in a serious manner, searched for solutions, and started to take precautions against diseases that stemmed from wars in the navy. There were no sufficient and qualified healthcare staff in the navy, in the shipyards, harbors and ships. For this reason, many healthcare staff were brought from Europe and knowledge was obtained on the diseases and their details. After some time, the healthcare Administration Center was formed under the jurisdiction of Ministry of Naval Affairs, and the assignments and audits of doctors, chemists, and other healthcare staff in central hospitals, military posts, and healthcare storage facilities were taken under control. The duty and responsibilities of the Naval Healthcare Administration and the precautions taken by this body against diseases will be explained in detail as follows.

Keywords: Navy, Administration, Health, Control.

¹ Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, degecili@hotmail.com.

GİRİŞ

Dünya tarihi boyunca yaşanan bulaşıcı, ağır hastalıklar nedeniyle sağlık alanı ile ilgili çalışmalar yüzyıllardır devam etmektedir.² İnsanlık tarihinde sağlık kurumu olarak bir yapıt MÖ. 14. yüzyıldan MS. 4. yüzyıla kadar geçen sürede Asklepion denen sağlık tapınakları şeklinde kurumlaşmıştır. Buralarda teşhis ve tedaviyi Asklepiad denilen rahip-hekimler yapmıştır. Mevlana döneminde olay şifacılık olmuştur. Şifacı, etkisini değişik yöntemlerle hastaya aktarır, bu uygulama alanı olan yere de darüşşifa denirdi. İslam da ilk hastane Harun ür-Reşid'in Sasaniler'e ait Bimaristan (Hastane) tabipleri ile Bağdat'a nakli ile başlar. Bağdat'ta Buveyhi hükümdarı Adud ud-devle'ye ait bimaristan Moğollar zamanına kadar faaliyette olmuştur. Fakat bu müessese Selçuklular sayesinde her tarafa yayıldı. Nizam ül-mülk'ün Nişapur'da yaptığı bimaristan ilk Selçuklu hastanesidir. Ayrıca, Anadolu Selçukluları ordularında tabipler, cerrahlar ve seyyar hastaneler bulunuyordu.³ Osmanlı Devleti'nin tıbbı, binlerce yıllık eski tıbbın bilgilerini kendi süzgeç ve tecrübelerinden geçirerek oluşan bir tıp idi.⁴ Yıldırım Beyazıt, Bursa'da ilk hastaneyi Bursa darüşşifası adıyla açmıştı. Hem kara hem de deniz askeri teşkilatında tıp alanı devletin doğrudan görevi olarak kabul edilmişti.⁵

Osmanlı Donanması gemilerinde hekim bulunduğuna dair ilk bilgiler, 16. yüzyıla kadar gitmektedir. 1575 senesinde Milli Beyi'nin emrinde çalışan ve donanmada görev yapan bir hekime Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın isteği üzerine dirlik verilmişti. Yine Sinan Paşa'nın 1594 yılında başlattığı deniz seferine tabipler de katılmışlardı. Kalyon döneminin başladığı on yedinci yüzyılın sonunda, Kapudane'ye ve Patrona'ya mahsus kalyonların mürettebat listesinde cerrahlar yer almıştır. Onyedinci yüzyıla ait belgeler, donanmanın sefere çıkarken, tersanedeki tabip ya da cerrahları beraberinde götürdüğünü göstermektedir. 19. yüzyıl başında hizmette olan İskenderiye isimli kapudaneye mahsus üç direktli firkateyn mürettebatında bir adet tabib-i sefine bulunuyordu. Yine, bir cins kalyon olan kapak kalyonun mürettebat listesinde bir tabib yer almıştır. 1819 yılında, üç anbarlı bir kalyonun kanunnameye göre gedikli olan mürettebat ve zabitanı içinde bir tabib vardı. Kaptan Paşaya mahsus üç anbarlı toplam mürettebatı 1.207 kişi olan Mahmudiye Kalyonunda bir tabip ile cerrah görev yapmışlardı.⁶ Osmanlı Devleti'nde medeniyetin ilerlemesi sonucunda araç, gereç ve makinelerle donatılmış savaş gemileriyle sacdan yapılan her tarafı kapalı torpidobotlarda ve denizaltılarda görevlilerin daha sıkı ve dikkatli bir şekilde sağlık şartlarına tabi olmaları zorunlu tutuldu. İnşa edilen savaş gemilerinin planları ile resimleri çizilirken mürettebatının sağlık şartlarına uygun yaşayabilmeleri için duruşlarına varıncaya kadar havalandırılmaları dahi göz önüne alındı. Ayrıca, uzun seyirlerde deniz tutması, rutubet hastalıkları, tek taraflı beslenme zorunluluğunun neden olduğu vitaminsizlik ve açlık, denize düşmeler, stim yanıklarına karşı inşa edilen savaş gemilerinin planları ile resimleri çizilirken mürettebatın sağlık şartlarına uygun yaşayabilmeleri için duruşlarına varıncaya kadar havalandırılmaları dahi nazarı dikkate alınmıştır.⁷

Donanma askerlerinin yuvaları demek olan savaş gemilerinde denizcilerin genel sağlık durumlarına önem verilirdi. Bunun için gemilerde sıhhiye zabitanı, cerrah, eczacı, gedikli, efrad ve teskereciler görevlendirilmişti. Ancak tıp eğitimi ve sağlığın korunması istenilen seviyede değildi. Yer yer ortaya çıkan kolera, tifo, çiçek, sıtma gibi hastalıklar sonucu pek çok kişi hayatını kaybediyordu. Ayrıca başta tabip olmak üzere sağlık personeli sayısı da son derece yetersizdi.⁸ Osmanlı Devleti'nde sağlık personeli yetiştirmek amacıyla tıp eğitiminin verilmesi 19. yüzyıl başlarına dayandırılmaktadır. 1807 yılında İstanbul Tersanesi içinde Tersane Tıbbiyesi adlı bir tıp mektebi açılmıştı. Bu okulda donanmanın tabip ve cerrah ihtiyacını karşılamak amacıyla tıp tahsilini yaygınlaştırmak hedeflenmişti. Tıp öğretimi yapan diğer askeri okul, II. Mahmud döneminde 14 Mart 1827'de açılan Tıbhane-i Amire

² Halkevleri Neşriyatı, Sayı. 41, Kabil-i İntikal Hastalıklardan Tevakki, Yeni Matbaa, İstanbul, 1341 (1925), s. 6.

³ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Boğaziçi Yayınları, 1980, s. 346.

⁴ Fuat Aydın, Mükerrer Bedizel Aydın, Osmanlı'da Felsefe, Tasavvuf ve Bilim, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 263.

⁵ Orhan Kılınc, Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar, Elazığ, 2004, s. 64.

⁶ Feza Günergun, Osmanlı Donanma Gemilerinin İlaç Sandıkları: Ondokuzuncu Yüzyıl Başına Ait Bir Araştırma, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Sayı. 11, 2010, s. 236.

⁷ Donanma Dergisi, Refik Kuntol, Askeri Tababette Deniz Tabipliğinin Özellikleri, Sayı. 404, Cilt. 64, 1953, s. 11.

⁸ Adnan Ataç, Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin Kuruluşu, Ankara, 1996, s. 22.

ve Cerrahane-i Amire idi. 1827 yılındaki girişimden sonra 1830'da gerçek anlamda bir tıp okuluna dönüşen askeri tıp okulunun kurulmasındaki asıl amaç ise ordu için hekim yetiştirmektir.⁹ Gemilerde askerlerin hastalık durumlarında gerekli tedavi ve bakımın sağlanmasının yanı sıra sağlık önlemlerinin de alınması yöneticilerin en önemli görevlerindendi. Osmanlı Devleti'nde askeri alanda ıslahat hareketlerinin başlaması sonucunda donanma sağlık teşkilatı üzerinde de düzenlemeler yapılmıştır. Sağlık teşkilatında, sağlık meclisi ve memurları hakkında nizamname hazırlanarak uygulamaya geçirilmiştir. Aşağıda İdare-i Bahriye-yi Tıbbiye Nizamnamesi esas alınarak Osmanlı Donanması Sağlık İdaresinin özellikleri anlatılmaya çalışılmıştır.

1. BAHİRİYE SAĞLIK MECLİSİ (MECLİS-İ SİHHİYE-İ BAHİRİYE)

Bahriye Sağlık Meclisinin açılmasıyla sağlık memurlarının tertip, düzen, aksam ve terfilerine dair imtihan şartları hakkında bir nizamname hazırlanmış ve memurların görevleri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bahriye Sağlık Meclisi, baş-tabibin kontrolü altında Askeri Bahriye Merkez Hastanesinin ikinci tabibi ile iki müfettiş ve bir eczacı müfettişten oluşuyordu. Meclis üyeleri, Bahriye Meclisinin şubelerinden seçilerek kendi dairelerinde toplanmışlardı. Meclisin genel durumunda yapılan düzenlemeler sonucunda Bahriye Nezareti tarafından üç tane de kâtip atanmaya başlamıştı. Meclis tarafından kontrol edilmek şartıyla bu kâtiplerden biri yabancı doktor (iyi derecede lisanı olmalı) diğer ikisi ise sağlıkçılar arasından seçilerek görevlendiriliyordu. Sağlık görevlileri arasından seçilen kâtipler, ihtiyaç duyulduğunda meclis tarafından görevinden alınarak başka birime de atanabilirdi.

Bahriye Sağlık Meclisi, Bahriye Nezaretinin kontrolü altında olurdu. Donanmanın sağlık hizmetinin idare ve düzeni ise Bahriye Sağlık Meclisi tarafından yapılırdı. Bahriye Sağlık Meclisi, donanmanın sağlık ihtiyacına göre sağlık memurlarını görevlerine tayin ederek Sıhhiye Meclisinin reyini alınarak Bahriye Nezaretine ve Bahriye Meclisine iletebilirdi. Donanmada görev yapan tabipler arasından meclis başkanına itaat etmeyenlere Askeri Ceza Kanunnamesine uygun olarak ceza verilirdi. Bahriye sağlık memurlarının terfi, rütbe, mükâfat, istifa ve emeklilikleriyle bunların tababet zanaatında yapılan tembellik ve müsamahalarına dair durumlara karar vermek, tıp ilminde meydana gelen yeniliklerle değişiklikleri incelemek, Bahriye Mektebine başvuran gençleri muayeneden geçirmek, sağlık yönünden donanmadan ihraç edilmesi gereken askerleri kontrol etmek, zabitan ve diğer askerler arasından emekli edilmesi gerekenlerin askeri kanunnamelere göre emeklilik derecelerini belirlemek ve sağlık hizmetine girmek isteyen sağlıkçı ve eczacıların imtihanlarını yapmak, genel sağlık kuralları hakkında yazılar hazırlayarak ilan etmek Bahriye Sağlık Meclisinin özel görevlerindendi.¹⁰

1.1. Bahriye Sağlık Memurları

Bahriye Askeri Hastanelerinde daima tabip, eczacı ile baş-eczacılar (ser-eczacı) bulunurdu. Suda ve Basra tersaneleri hastanelerinin her birine iki tabip ile üç eczacı, İzmit, Gemlik, Rusçuk, Vidin ve Tuzla tersaneleri hastanelerinin her birine de bir tabip ile birde eczacı tayin edilmişti. Bahriye Mektebi için ise birer tabip ile eczacı görevlendirilirdi. Tersane-i Amire fabrikalarıyla rüşthane, tir-i güverte, fişekhane ve havuzlara sadece bir tabibin yeterli olduğu düşünülmüştü. Sanayi-i Bahriye ile Şişhaneci taburları bir alay olarak kabul edildiği için bunlara biri birinci ve diğeri ikinci sınıf olmak üzere iki tabip görevlendirilmişti. Kalyon, firkateyn ile korvetlerde birinci ve ikinci sınıf olarak iki tabip, bunların yanında bulunan gemilerde ise birer tabip, kalyonlar ile birinci sınıf firkateynlerde ise birer eczacı görev yapıyordu. Tabip ve eczacılara görevlerinde yardım etmeleri için gemi mürettebatından bir veya iki asker atanırdı. Tıbbiye Mektebinden diploma alarak mezun olanlar donanmanın sağlık teşkilatında istihdam edilerek baştabip, tabip ve muavin tabip gibi unvanlar almışlardı. Baş-tabiplik, birinci sınıf baştabibi, miralay ve ikinci sınıf baştabibi kaimakam rütbesi olarak ikiye ayrılmıştı. Tabiplik ise birinci sınıf tabibi binbaşı, ikinci sınıf tabibi sağ kol ianesi ve ikinci sınıf tabibi sol kol ianesi ve tabip muavini yüzbaşı rütbelerinde üçe ayrılmıştı.¹¹

⁹ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 127.

¹⁰ DMA, ŞUB, 53/A-81/B-1, (ENV,1901).

¹¹ DMA, ŞUB, 53/A-81/B-2, (ENV,1901).

Sıhhiye Meclisi reisinin mirliva rütbesinde olması gerekiyordu. Baş-tabiplikte birinci sınıftan iki müfettiş ve birde Bahriye Merkez Hastanesi baştabibi bulunurdu. Baş-eczacılar iki sınıfa ayrılmış olup birinci sınıf baş-eczacısı kaimakam ve ikinci sınıf baş-eczacısı binbaşı rütbesine sahip olurdu. Eczacılar ise üç sınıf olup birinci sınıf eczacısı sağ kolağası ve ikinci sınıf eczacısı sol kolağası ve üçüncü sınıf eczacı muavini mülazım-ı evvel rütbesinde bulunurdu. Eczacıardan yalnız biri müfettiş olup miralay rütbesine sahipti. Bu müfettiş, diploma ile mektepten mezun olup eczacılık, kimyagerlik de eğitimi ve yeterliliği olan eczacılarından seçilirdi. Mevcut eczacılardan bu rütbeye sahip eczacı olmadığında, terfi edebilecek farklı rütbelerde bulunanlar da görevlendirilebilirdi.¹²

Tıbbiye Mektebinden mezun olan tabipler, donanmanın sağlık hizmetlerindeki istihdamlarında iki sene Bahriye Merkez Hastanesinde yüzbaşı rütbesiyle görev yapmak zorundalardı. Bu görevleri sırasında açıkta beklemeden sol kolağası rütbesini kazanarak üçüncü sınıf tabip olarak atanırlardı. Bir buçuk sene sonra sağ kolağası rütbesinde ikinci sınıf ve bir buçuk sene sonra da binbaşılık rütbesi ile birinci sınıf tabip olarak görevlendiriliyorlardı. Bahriye tabipleri, binbaşılık rütbesini aldıktan sonra uygun bulunurlarsa kaimakamlık rütbesi de almışlardır. Bu rütbe için; önce binbaşı olarak üç sene hizmet ederler, kaimakamlık yeri boş değilse görevlerinden ayrılamazlardı. Daha sonra bir sınav ile rütbesine tam olarak karar verilerek kaimakam olarak atanabilirlerdi. Bahriye Merkez Hastanesi ikinci tabibi ile Basra ve Suda tersaneleri hastanelerinin birinci tabipleri ileride görevlerindeki başarılarına göre kaimakam olabilirlerdi. Sanayi-i Bahriye Alayı ile Şişhane taburları ve kalyonlarla birinci sınıf firkataynlarının birinci tabipleri kaimakam rütbesine getirilmişlerdi.

Tıbbiye Mektebinden mezun olduktan sonra doğrudan donanmada istihdam edilecek tabip ve eczacıların atanabilmesi için bir sene kadar mülazım-ı evvelik rütbesiyle Bahriye Merkez Hastanesinde görev yaparlardı. Ardından açıkta beklemeden yüzbaşı olarak eczacı kısmının üçüncü sınıfı ve bir sene sonra da sol kolağası olarak ikinci sınıfı ve iki sene sonra ise sol kolağası rütbesiyle birinci sınıfı tabip olarak atanmışlardı. Askeri bahriye baş-eczacısı kaimakam rütbesiyle baş-eczacılık kısmının ikinci sınıfından seçilirdi. Bahriye Merkez Hastanesi baş-eczacısı ise binbaşılık rütbesiyle eczacı kısmının birinci sınıfı yanında en az iki sene sağ kolağalık rütbesiyle en ehliyetli olanlar arasından seçilirdi. Tıbbiye Mektebinden mezun olup askeri bahriye sınıfı sağlıkçısı olarak kabul edilenler, orduda müstahdem askeri tabiplerle aynı imtiyazlara sahip oluyorlardı. Resmi elbiseleri, sahip oldukları rütbelerin derecelerine göre verilirdi. Bahriye Sağlık Meclisi başkanlığı boşta kalırsa, Merkez Hastanesi baş-tabibiyle iki müfettişten birisi meclis tarafından seçilerek açık kapatılırdı. Müfettişlik görevinin boşta olması durumunda mevcut bulunan kaimakamlardan en kıdemlisi nizamnamenin yirmi ikinci maddesine uygun bir şekilde tayin olunurdu. Askeri Bahriye Merkez Hastanesi baş-tabipliği boşta olduğunda bu hastanede istihdam edilenler arasından en kıdemlilerinden biri tayin olunurdu. Genel bahriye baş-eczacılığı boşta kaldığında ise Merkez Hastanesi baş eczacısı görevli olarak atanırdı.¹³

1.2. Bahriye Merkez Hastanesinde Görevlendirilen Sağlık Memurları

Bahriye Merkez Hastanesi sağlık memurları için yapılacak genel imtihanında dikkat edilmesi gereken bazı konular vardı. Bahriye Sağlık Meclisi tarafından hazırlanan yabancı dil sorularına doğru yanıt vermesi gerekiyordu. Ayrıca, hasta başında hastane baş-tabibiyle meclisten iki tabibin karşısında ameliyat imtihanında başarılı olması şarttı. Bu sınavların sonunda tabibin aldığı notlar meclisin özel defterine kayıt edilirdi.

Bahriye Merkez Hastanesi baş-tabibi; hastane hizmeti baştabibin kontrolü altında ikinci tabip tarafından düzenlenirdi. Baştabip, tedavi edilen hastalara uygun bir şekilde yemeklerin dağıtılmasını sağlayacağı gibi giyecek ve diğer eşyalarla hastanenin iç ve dış temizliğine dikkat ederdi. Ayrıca, hasta bakıcıların istihdamları, hastane baştabibi tarafından kontrol altına alınırdı. Hasta bakıcıların tavır, hal ve hareketlerinden de doğrudan mesul olurlardı.¹⁴ Üç sene binbaşılık rütbesinde istihdam edilen bahriye tabiplerinden kaimakam rütbesiyle baştabip kısmının ikinci sınıfına geçmek isteyenler, meclis tarafından sınava tabi tutulurdu. Tabiplerin sınav konuları, ameliyat-ı tıbbiye ve ilm-i hıfzı sıhhiye-yi bahriye ve fenni cerrahiye konularını kapsıyordu. Bu imtihanlarda kendini ispat edenlerin

¹² DMA, ŞUB, 53/B-81/B-1, (ENV,1901).

¹³ DMA, ŞUB, 53/B-83/A-1, (ENV,1901).

¹⁴ DMA, ŞUB, 53/B-83/A-2, (ENV,1901).

kabiliyet dereceleri ve boşluk durumunda kaimakam rütbesine atanıp atanamayacaklarına dair meclis kararını bildirirdi.

Birinci tabipler; görevli oldukları mahallerde askerlerin genel sağlık durumlarıyla sağlık hizmetinin muntazam bir şekilde uygulanmasına dair jurnallerini hazırlayarak Bahriye Sağlık Meclisine veya müfettişlere bildirirlerdi. Hastanede tedavi edilmesi gereken askerlerin hastalıklarını veya dışardan kaynaklanan bir sebeple meydana gelen durumların derecesini resmi bir yazıyla hastaneye gönderirlerdi. Bunlarla ilgili konuları özel bir deftere de kayıt etmek zorundalardı. Her bir geminin tabibi ile sağlık görevlileri, askerlerin sayısını, sağlık durumlarını içeren ayrı bir rapor hazırlayarak gemi süvarisine ve diğer görevli memurlara sunarlardı.

Bahriye Merkez Hastanesine görevlendirilecek üç tabip; ikinci tabibin aşağısında olarak imtihanla seçilirlerdi. Maiyeti kaymakam rütbesinden sol kolağası rütbesine kadar olan tabipler arasından imtihan sonucunda yeterliliklerini kanıtlayanlar kabul edilirdi. Hastanenin baş-tabip kısmının ikinci sınıfından tabib-i sanilik mahalli boşta ise hastanede müstahdem tabiplerden kıdemli bir kaimakam, tabip bulunmaz ise genel kaimakam rütbesinde bulunan binbaşılar arasında yapılacak imtihana göre başarılı olanlar tayin edilirdi.

Sağlık müfettişi; gerek İstanbul'da ve gerekse taşrada bulunan hastane gemileriyle, donanma hastanelerinin sağlık hizmetlerini ve donanma askerlerinin elbise ve yiyeceklerini sağlık durumlarını, Bahriye Sağlık Meclisinden aldıkları talimata göre teftiş ederken gördükleri bütün durumları meclise bildirmek zorundalardı. Herhangi bir mevkie filo gemileri gönderilirken kumandanın maiyetinde bir de sağlık müfettişi bulunurdu.

Sağlık görevlilerinin görevlendirildikleri yerde kendilerinden aşağı rütbelerde bulunanların kararlarına itaat etmek zorundalardı. Eğer bunlar rütbeli iseler, en kıdemlinin kararıyla eksiklikler kapatılmaya çalışılırdı. Eczacılar, hangi rütbeye sahip olursa olsun daima sağlıkçıların oyuyla görevlendirilmişlerdi. Bütün resmi yazılar ve kararlar, o mahalde bulunan sağlık memurları arasından en kıdemlisine verilirdi. Gemi veya hastanede sağlık durumu, müfettiş tarafından veya sağlık memurları tarafından Bahriye Sağlık Meclisine yazı ile bildirilirdi. Subay ve askerlerin buldukları mahalleri kontrol ederek hastalıkların yayılmasına karşı önlemler almaları sağlanırdı. Merkez Hastanesinde yüzbaşılık rütbesiyle görev yapan en kıdemli tabipler, ancak özel bir durumda üç ay kadar başka bir memuriyete tayin edilebilirlerdi.

Müfettiş eczacı; donanmaya ait hastaneler ile gemi eczanelerinde mevcut tıbbi ilaçların durumu, kimlerin görevli oldukları ile tahlil ve kimya konularının incelenerek kontrol edilmelerinden sorumlulardı.

Baş-eczacı; ilaç hizmetine dair işleri düzenleyerek ihtiyaç maddelerini Bahriye Sağlık Meclisine beyan ederdi.

Merkez hastanesinde istihdam edilen baş-eczacı ile on iki eczacı; hastanede tedavi edilen hastaların yalnız ilaçlarının hazırlanmasıyla meşgul olmayıp gemi ve tersanelere bağlı hastanelerin eczanelerinde ihtiyaç duyulan çeşitli ilaçları imal ederler veya dışarıdan getirirlerdi.

Sağlık memurları; tıbbi ilaçların kullanılması sırasında, hangi rütbede olurlarsa olsunlar askerler onların kontrolü altında bulunurlardı. Fakat sağlıkçı olarak görevleri sırasında meydana gelen durumları Bahriye Sağlık Meclisine bildirmek zorundalardı. Sağlık memurlarından izin talebinde bulunanlara askeri reis ile kendisinin üstünde bulunan diğer sağlık memurunun da kabul etmesi ile on beş güne kadar izin verilirdi. Bahriye Sağlık Meclisi reisinin, sağlık memurlarına bir ay kadar izin vermesi zorunlu olmuştu. Bu süreden daha uzun izin talebinde bulunanlar ise Bahriye Nezareti'ne müracaat ederlerdi. Gemide bulunan sağlık memurlarının dışarı çıkmak için gemi süvarisinden izin almaları da şarttı.¹⁵

Sağlık görevlileri ve eczacılar; askeri ceza kanunnamesi hükümlerine uygun olarak görevlendirilirdi. Ancak sağlık konusunda herhangi bir hata ve kusurları olursa askeri daire tarafından Bahriye Sağlık Meclisine müracaat edilirdi. Bunun önemli bir durum olduğuna karar verildiğinde ise konu Askeri Tıbbiye Mektebi Meclisine bildirilirdi. Donanmadan emekli olmak

¹⁵ DMA, ŞUB, 53/B-85/A, (ENV,1901).

isteyen Askeri Tıbbiye Mektebinden mezun tabipler ile sağlık görevlilerinin şartları Ordu Etıbbası Nizamnamesinde belirtilmişti. Nizamnamenin onuncu maddesine göre; mektepten diploma olarak mezun olan sağlık görevlileri ve eczacıların görevlerine başladıkları tarihten itibaren memurluk süreleri mektepte buldukları süreye dört sene daha ilave edilerek askeri kanunnameye uygun bir şekilde emekliliğe hakları oluyordu. Donanmada sağlık hizmetinin, kara sağlık hizmetine nispeten daha zor olması sebebiyle bahriye sağlık görevlileri ve eczacılarının altı senelik askeri hizmetlerinden sonra maaşlarına zam yapılırdı. Ayrıca vefat eden sağlık görevlileri ve eczacıların eşleri ile çocuklarına da maaş tahsis edilirdi.

Donanmada sağlık hizmeti için görevlendirilecek talebeler; Tıbbiye Mektebinin eğitim masrafları tamamen Bahriye Dairesine ait olurdu. Mektebe donanmanın ihtiyacını karşılayacak kadar uygun sayıda talebe alınırdu. Talebeler, mektebe kabul edilirken özellikle yaşlarına dikkat edilirdi. Donanma sağlık hizmetinde Etfal Askeri Mektebinde olduğu gibi rüşdiye mekteplerinden mezun olarak şehadetname (diploma) alanlarda bulunuyordu. Mektebe alınacak yeni sağlıkçı ve eczacılar sağlık hizmetleri için yeterli değillerse Mülkiye Tıp Mektebinde sağlık eğitimlerini tamamlayan ancak diploma almadan ihraç olanlarda donanmada sağlıkçı olarak görev yapabiliyorlardı.

Bahriye sağlıkçı sınıfı ile ordu sağlıkçıları arasında yaşanan konuların kararı ve dışardan bahriye sağlık hizmetine kabul edileceklerin şartları bir nizamnameyle ilan edilmişti. Buna göre; bahriye sağlıkçı ve eczacılarından hiçbirinin ordu dairelerine memur olarak nakledilmeleri uygun değildi. Ancak böyle bir durum olursa naklin sebebine dair açıklamalı bir dilekçe hazırlanabilirdi. Bu dilekçe Bahriye Nezareti ve Bahriye Sağlık Meclisi tarafından uygun bulunursa nakline izin verilebilirdi. Serasker ve Bahriye Nezareti ile yapılacak görüşmeler üzerine orduda binbaşı rütbesine kadar olanların bahriye sınıfının sağlıkçısı olarak kabul edilmeleri mümkündü. Bunlar, ne olursa olsun kıdem ve hizmet sürelerini kaybetmeyerek bahriyede de geçerli olurdu. İhtiyaç durumuna göre yabancı tıbbiye mekteplerinden doktor ve eczacılar, kontrat ile bahriye sağlık hizmetine alınsalar da mutlaka Bahriye Sağlık Meclisi karşısında imtihanları yapılırdı. Sınav sonuçlarına göre yeterlilik dereceleri ile ehliyetleri değerlendirilirdi. Bu sınav, nizamnamenin yirmi dördüncü maddesine uygun bir şekilde yapılırdı. Dışarıdan bahriye sağlık hizmetine alınacak sağlıkçı ve eczacılar Bahriye Nezaretinin kararıyla mukaveleye bağlı olmalıydı. Bu mukavelede gösterilen süre dolduktan sonra hizmetten çıkarılırlardı, ancak hala ihtiyaç var ise yeniden kontratları yapılırdı. Bunların, Bahriye Sağlık Meclisi tarafından yapılan sınavlarda verecekleri cevaplara göre üç sınıfa ayrılmalrı uygun bulunmuştu. Bu sınıflardaki sağlıkçı ve eczacılara verilecek maaş ile tayinatın miktarı Bahriye Nezareti ile Bahriye Sağlık Meclisinin kararına göre belirlenirdi. Bu sınıflarda boş yer bulunursa ve içlerinde yedi sene gemi hizmeti yapmış tabip ve eczacılar ile uzmanlıklarını geliştiren kabiliyetli ve ehliyetli bulunanlar yerleştirilirdi. Fakat bu gibi dışardan alınan sağlıkçı ve eczacılara askeri rütbe ve emeklilik hakkı verilemezdi. Başarılı ve uygun bir diploma veya bir mezuniyet belgesi olmadıkça dışarıdan hiç kimse bahriye sağlık hizmetine kabul edilmezdi. Bahriye sağlıkçıları arasından rütbelerinde terfi hakkı elde edenler bekletilmezdi. Sadece bir müfettiş görevlendirilerek inceleme yapılmasına dikkat edilirdi. Bahriye Dairesinde görevli sivil hekimler ile cerrahlar da verdikleri emeklerin karşılığı ve mükâfat olmak üzere uygun bir şekilde emeklilik hakkına sahip olmuşlardı.

Osmanlı Bahriye Sağlık Teşkilatında ıslahatlar yapılarak Etıbba-yı Bahriye'nin Bahriye Meclisinin şubelerinden sayılması üzerine istihdamları hakkında değişiklik yapılmış ve nizamname layihası hazırlanmıştı. Bu nizamnamenin maddelerine göre yapılması gerekenler;¹⁶

“İstanbul'da bazı mahallerde veba, kolera gibi bulaşıcı hastalıklar ortaya çıktığından donanmanın genel sağlık durumunun bundan etkilenmemesi için bazı usul ve tedbirler alınması zorunludur. Askerlerin günlük yemeklerinde keçi ve maraya etleri, kuru fasulye, bir takım sebzeler ile ham ve çürük meyvelerin olmamasına çalışılmalıdır. Bunun yerine iyi cinsten koyun eti, taze bamya, fasulye, patates ve pirinç pilavı verilmelidir. Yemek pişirmek için kullanılan kazanlar ile diğer malzemelerin bulaşıkları sadece su ile temizlenmeyip sabun ve sıcak su ile güzelce dezenfekte edilmesine önem verilmelidir. Mevsimlere bağlı olarak yaşanan hava değişikliklerinde askerleri soğuktan muhafaza etmek üzere kullanılan kalın giysilerin temizliğine dikkat edilmelidir.¹⁷ Yağmurlu

¹⁶ DMA, ŞUB, 46/B-87/A (ENV,1901).

¹⁷ DMA, ŞUB, 53/B-52/A (ENV, 1901-28).

havalarda filikalarla seyir çıkacak askerlerin ıslanmamaları için gerekli önlemler alınarak görevli ve askerlerin tamamının ayakları için yün çorap ve kunduralar alınmalıdır. Şayet yağmurdan ıslanan veya terleyenler olursa zabıtlar, bunların elbise ve çamaşırlarını değiştirmelerini kontrol etmelidir. Gemilerin içinin temizliği ve bakımına önem verileceği gibi yemekhane etrafında sebze ve diğer süprütülerin birikerek kokular ve bulaşıcı hastalıklar meydana gelmemesi için de hemen temizlenmelidir. Geminin içinin bol su ile her gün iyi bir şekilde temizlenmesinin gemicilerin genel vücut sağlığı için zorunlu olduğu unutulmamalıdır. Bunun dışında gemilerde kirli çamaşırlar, mikrop kırıcı malzemelerle yıkanarak geminin müsait bir yerine astırılıp açık havada kurumaları sağlanmalıdır.”¹⁸

2.DONANMA SAĞLIK TEŞKİLATININ GEMİLERDEKİ SAĞLIK KURALLARI

Donanma veya filodan birkaç gemi ayrılarak müstakil olarak bir sefere katıldıklarında bu filoyu teşkil eden gemi sağlıkçıları arasında en kıdemlisi filo sıhhiye müfettişi olarak görevlendirilirdi. Sıhhiye müfettişi özellikle donanma kumandanının gemisinde bulunurdu. Gemide iki tabip olduğunda büyük rütbeli olan tabib-i evvel ve diğeri tabib-i sani, yalnız bir tabip bulunursa da gemi tabibi unvanını alırdı. Sağlık memuru olmadan seyir eden gemilerde ise bu görevi yerine getirebilecek bir asker seçiliyordu. Geminin sağlık görevlileri, genel sağlık durumu hakkında raporlar hazırlayarak bunları süvariye sunarlardı, ancak özel müracaatlarını ikinci süvariye karşı yaparlardı. Sağlık görevlileri, geminin genel durumuna dair hizmetler içinde, yine ikinci süvariye müracaat etmişlerdi. Kumandan duruma göre, müfrezenin tamamının veya bir kısmının herhangi bir yerde veya özel bir mahalde yapmaları gereken faaliyetlere karar verirdi. Müfrezenin ileri hareketinde sıhhiyecilerin tamamının mı ya da bir kısmının mı hareket edeceğini belirlerdi. Sıhhiyeciler, hastaların tedavisi ile beraber sağlık şartlarının tamamıyla düzenli olarak yerine getirilmesine özen gösterirlerdi. Geminin genel sağlık durumunun korunabilmesi ve genel sağlığı tehdit eden tehlikelerden kaçınılabilmesi konusunda uygulanması gereken tedbirler hakkında kumandan veya süvariden bir emir alarak hareket ederlerdi. Bu konuda uygulanması gereken bütün kurallar ve tedbirlerin yapılması süvariye aitti. Sağlık görevinin düzenli yapılmamasından dolayı subaylarla sıhhiyeciler sorumlu tutulmazlardı.

Sağlık memurları, hastalığın teşhisi, tedavisi ve mürettebatın hizmet için yeterli olup olmadıklarının belirlenmesi gibi konularda sadece, sağlık komutanlarının emri altında olmuşlardır. Sağlık memurları, tıbbi konular, askerlerin hasta olduklarına dair kararlar ve diğer konularda bazı kurallara riayet ederek sağlık dairesinin de kontrolü altında bulunurlardı. Sağlık müfettişi, gemide salgın hastalığa yakalananlar olursa bunların durumu ve genel sağlığı etkileyen diğer konuları her gün rapor alarak inceler ve bu konuda gerekli olan tedbirleri alırdı. Donanma sıhhiye müfettişi, gemi içinde mürettebatın genel sağlık durumuna veya tedavi altında bulunan hastalara dair sözlü malumat almak lüzumunu hissederse gemi tabibinden usulü dairesinde bunu talep edebilirdi.

Gemi için ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar sırasında askerlerin ayrı bir yerde yatırılmalarına çalışılırdı. Hastalık şayet geminin içinde yayılmaya başlarsa derhal hastalar, bahriye hastanesine gönderilirdi. Hastanın gemide kaldığı mahal ise su ile temizlenerek tedavi sırasında kullanılan eşya, alet, araç ve gereçler denize atılırdı. Diğer gemilere hastalığın yayılmasına engel olmak için bulaşıcı hastalık yayılan gemi, İstanbul Karantina İdaresi tarafından belirlenen mahalde karantina altına alınırdı. Gemide sağlık şartlarına dikkat edilmesi zorunlu olduğundan kurallara riayet edilmesine önem verilirdi.¹⁹

SONUÇ

Tarih boyunca savaşlar sırasında askerlerin en tehlikeli ve öldürücü düşmanı hastalıklar olmuştur. Hastalıklarla mücadeleye büyük önem verilmişse de personel ve malzeme yetersizliği yüzünden mücadelede başarı oranı oldukça düşük kalmıştır. Salgın hastalıklar, cephedeki savaştan çok daha yıkıcı olduğu için bazı önlemler alınmaya başlanmıştır. Osmanlı Donanması askerlerin sağlık sorunlarına çözüm getirebilmek amacıyla kaynak ayrılarak hizmet teşkilatlanmasına gidilmiştir. Bahriye Nezaretinin genel kontrolü altında donanma sağlık idaresi oluşturularak doktor, eczacı ve diğer sağlık görevlilerinin sıhhiye merkez hastanesi, kışla, sıhhiye depolarıyla gemilere atanmaları ve

¹⁸ DMA, ŞUB, 53/B-87/B, (ENV,1901).

¹⁹ Mecmua-i Fünun-ı Bahriye, Numara. 6, Matbaa-i Bahriye, 1926.

teftişleri kontrol altına alınmıştır. Donanma Sağlık İdaresinin görevi, sorumlulukları ve hastalıklara karşı alınan tedbirlerle ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Sağlığın korunması için hazırlanan şartlar ve kurallarda yaşanan ortamdan kaynaklanan durumlar özellikle göz önüne alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde Donanma Sağlık İdaresi kurulması sağlık konularına önem verildiğinin göstergesidir.

KAYNAKLAR

Deniz Müzesi Arşivi

DMA, ŞUB, 53/A-81/B, (ENV,1901).

DMA, ŞUB, 53/B-81/B, (ENV,1901).

DMA, ŞUB, 53/B-83/A, (ENV,1901).

DMA, ŞUB, 53/A-83/B, (ENV,1901).

DMA, ŞUB, 53/B-85/A, (ENV,1901).

DMA, ŞUB, 46/B-87/A, (ENV,1901).

DMA, ŞUB, 53/B-87/B, (ENV,1901).

DMA, ŞUB, 53/B-37/A (ENV, 1901).

DMA, ŞUB.53/B-52/A, (ENV, 1901-28).

Telif Eserler

Ataç, A. (1996). *Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin Kuruluşu*, Ankara.

Kuntol, R. (1953). Askeri Tababette Deniz Tabipliğinin Özellikleri. *Donanma Dergisi*, Cilt. 64 (11).

Günergun, Feza. (2010). Osmanlı Donanma Gemilerinin İlaç Sandıkları: Ondokuzuncu Yüzyıl Başına Ait Bir Araştırma. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. 11 (1).

Aydın, F., Aydın, M. B. (2016). *Osmanlı'da Felsefe, Tasavvuf ve Bilim*, İstanbul: Mahya Yayıncılık.

Kabil-i İntikal Hastalıklardan Tevakkî. (1341). Halkevleri Neşriyatı. (41), 6. İstanbul: Yeni Matbaa.

Mecmua-i Fünun-ı Bahriye, Numara. 6, Matbaa-i Bahriye, 1926.

Kılınç, O. (2004). *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ.

Turan, O. (1980). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları.

Akyüz, Y. (1997). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

EKLER

Ek 1. Sıhhiye Dairesi Reisi Kalyon Tabibi Fuad Beğ

(Milli Kütüphane, 1961.SA.61)